

SVINDT VERONIKA

IRÓNIAÉRTELMEZÉS ELMÉLETBEN ÉS GYAKORLATBAN

AZ IRÓNIA A PRAGMATIKÁBAN ÉS A KÖZNAPI KOMMUNIKÁCIÓBAN

A Bíráló Bizottság tagjai:

Dr. Balogh Judit, Dr. Markó Alexandra, Dr. Tátrai Szilárd, Balogh Ildikó

Explaining the concept of irony poses a serious difficulty for various disciplines, so does it for linguistics. During my research, I have analysed the different questions raised by the possible interpretations of irony both from a theoretical and an empirical point of view, following a pragmatical approach. In the first part of my paper I present theories on which an assessment of irony can be based and that are relevant for an empirical survey. These include the rhetorical analysis of irony with a special view to assertions relevant for a pragmatical approach, the hypotheses of Speech Act Theory, the theories of Grice and Leech, and finally the understanding of irony in the Relevance Theory of Sperber and Wilson. The second part of my paper presents the results of a poll-survey that I have conducted. According to my hypothesis – based on the general impression that today one might observe a tendency of fast growing of the role of irony –, I expected a predominantly positive evaluation of irony that can be detected both in the stereotypical ideas concerning irony and in the relevant attitudes towards these concepts. I have questioned students in the fields of humanities on the one hand, and students of other disciplines on the other. The questionnaire focused on mapping their attitudes towards irony, their stereotypes formed over ironical men or women, and their strategies in interpreting irony. My results support my initial hypothesis. Further, they supply additional data that can be used in building theories of irony, and finally they back some tenets advanced thus far in academic research.

*

*„Az iróniát sosem fogjuk megérteni
– tehát itt most be is fejezhetjük,
és nyugodtan hazamehetünk.”*

Paul de Man

I.) BEVEZETÉS

Az irónia meghatározása, értelmezése és keretek közé szorítása valóban olyan feladatnak tűnik, amelybe már belekezdeni sem érdemes. A mottó – kissé ironikusan – kiválóan érzékelteti azt a tanácstalanságot, amivel a tudomány az irónia kérdésköre iránt viseltetik. A fogalom teoretikus meghatározását megtehetjük az irodalomelmélet, az irodalomtörténet, a filozófia, a retorika, a nyelvészet, a beszédkutatás és a pszichológia oldaláról is. Az iróniával foglalkozó kutatók egy része a fogalom definiálásának kényszerűségét azzal az egyszerű módszerrel kerüli ki, hogy evidenciaként kezeli azt. A kutatók más része a saját tudományterületén kívüli kutatók hatáskörébe utalja az irónia meghatározásának felelősségét. Sokan pedig – gyakran némi öniróniával – több száz oldalas könyveket szentelnek a témának, amelyek szinte kivétel nélkül azzal a konklúzióval zárulnak, hogy *„az iróniát sosem fogjuk megérteni.”*

.....Amikor nekünk szegeznek a kérdést, hogy ezt vagy azt a megnyilatkozást miért tartjuk ironikusnak, általában hosszas gondolkodás után is csak azt a választ tudjuk adni, hogy *„azért, mert úgy hangzik”* (vö. Hartung 2002:174). Mivel az irónia – a metaforához hasonlóan – az emberi gondolkodásban rejlő képesség, illetve tulajdonság, fokozottan ügyelnünk kell arra, hogy a fogalmat ne definiálni, hanem megérteni akarjuk. Az irónia jelenségét nemcsak különböző tudományterületek értelmezik másképpen, hanem az egyes korok gondolkodói is a fogalom más-más aspektusát tartották fontosnak kiemelni. Ezért lehetséges, hogy bizonyos elméleteket ma már nem érzünk a kérdés adekvát megoldásának. Az iróniához való viszonyulás is változott az idők folyamán. Ezt tükrözik természetesen a fogalmat meghatározó elméletek is. Leegyszerűsítve alapvetően kétféle attitűdöt különböztethetünk meg: inkább negatív vagy inkább pozitív a

hozzaállás. Az „inkább” szócskát feltétlenül szükséges kiírni, hiszen nem egymástól élesen elkülönülő felfogásokról van itt szó.

Az inkább negatív előjelű sztereotípiák által meghatározott elképzelések ilyen megfogalmazásokat eredményeznek:

- (1) Az irónia művelt hazugság, amely az igazság arcát ölti magára.
- (2) Az irónia a szellemes emberek gorombáskodása.
- (3) „Iránia az, amit a nép és a nők nem értenek.”¹
- (4) Az irónia rejtett gúny, burkolt kritika.
- (5) Az irónia az emberi nézeteltérések legfőbb forrása.²

Ezeknél a meghatározásokhoz képest mást árulnak el az iróniáról azok, amelyek a jellemzően pozitív értékelést tekintik helyesnek, hiszen itt alapvetően nem az irónia kritikus éle, hanem más, szintén jellemző tulajdonságai emelődnek ki. Ezek közül néhány igen találó meghatározást érdemes bemutatni:

- (6) „Az irónia a szépség művészete” (Szalay 1983:201).
- (7) „Az irónia határtalan szellemi aktivitás, mint minden, ami az emberi értelemből származik” (Jankélévitch 1964)
- (8) Irónia az, ami „komolyan veszi azt, amit eleve nem tart annak” (Szalay 1983:200)
- (9) „Az irónia logikus szépség” (de Man 2000:194)
- (10) Az irónia az evolúciós öntudat csúcsa. (Gibbs 1994:369)

Az egyes definíciók vagy felfogások közti eltéréseket csak részben célszerű az irónia szubjektív voltából levezetni. Ezen meghatározásokat megvizsgálva feltételeznünk kell, hogy az iróniának van valamiféle csupasz váza, amely minden definíció alapját adja, és amely lehetővé teszi a kommunikációban a különböző egyénektől származó ironikus megnyilatkozások megértését. Dolgozatom célja nem annak bizonygatása, hogy az irónia fogalmát nem lehet és felesleges is meghatározni, hanem kísérlet arra, hogy az iróniából meghatározhatatlan „valamit” minél kisebbre zsugorítsuk. Ezt egyrészt az egyes – főként pragmatikai – iróniaértelmezések

1 Palante, idézi Szigetvári 1911:302

2 Vico, idézi Gibbs 1994:369

kritikus összefoglaló elemzésével, valamint egy saját vizsgálaton alapuló gyakorlati, kérdőíves kísérlet által igyekszem elérni.³ Az ironikus beszélő megértése okvetlenül szükséges az irónia működésének megértéséhez, ebben segíthet kérdőíves vizsgálat, amely egyrészt hozzájárulhat a tudományos hipotézisek igazolásához vagy kiegészítéséhez, másrészt pedig pontosabban feltérképezhetjük általa a hétköznapi iróniafelfogás sokféleségét. Dolgozatom elméleti részében a retorikai értelmezésre és a fontosabb pragmatikai megközelítésű elméletekre, ezen belül a beszédaktus-elméletre, Grice, Leech és a Sperber–Wilson szerzőpáros elméleteire térek ki.⁴

II.) IRÓNIAÉRTELMEZÉS AZ ELMÉLETBEN

1) Retorikai megközelítés

A retorika az iróniát a stílusesszóközök közé, azon belül is a gondolatalkozatok sorába állítja, ez azonban csak látszólag triviális. A legtöbb retorikai-stilisztikai lexikon szócikkében szinte azonos definíciókat találunk, mely szerint irónia az, ami mást/az ellentétét mondja annak, amit valójában gondol/jelent. A megállapítás egyrészt helytálló, másrészt azonban igen pontatlan, hiszen nem kapunk választ arra a kérdésre, hogy mi különbözteti meg az iróniát a hazugságtól. E megkülönböztetést ismereteink szerint először Quintilianus igyekezett megtenni. Bár ő is megállapítja, hogy irónia az, amikor az ember mást mond, mint amit gondol, de hozzáteszi, hogy mindez akkor tekinthető valódi iróniának, ha a megnyilatkozás mögötti valódi gondolat a beszélő számára *felismerhető* (Hartung 2002:24; kiemelés tőlem).

Az ókori iróniafelfogás szerint az irónia nemcsak retorikai stílusesszóköz, hanem egy pervazív viselkedésforma is. Az ókori *eiróneia* fogalma elsőként Arisztophanész komédiáiban jelenik meg, és azokra az emberkre vonatkozik, akik az adott helyzetben mindig a számukra kedvező megol-

3 A vizsgálatban nem volt cél egy reprezentatív minta felvétele, így tehát az eredmények sem elemezhetők statisztikailag, a tendenciák bemutatására azonban alkalmasnak tűnnek. A vizsgálat kiterjesztésének irányait ld. a 17. lábjegyzetben.

4 Ezen elméletek mellett természetesen még találunk különböző nyelvészeti iróniaértelmezéseket, de ezek elemzésére itt bővebben nincs mód kitérni. Érdekes kiegészítéseket adhat a témához a Brown&Levinson-féle arcvédő teória (Brown-Levinson 1987). Emellett számos igen hasznos megállapítást találhatunk a pszicho- és neurolingvisztikai kutatások eredményeiben is (Gibbs&O'Brien 1991; Gibbs 1994; Eviatar 2006; Cutica 2006).

dás szerint döntenek (Japp 1983:82). Az ironikus ember tehát a csaló színómájára, a gentleman nem ironizál (Barbe 1995:61).⁵

Arisztophanész kortársa, Szókratész a fentebb elmondottakhoz képest látszólag egészen különleges magyarázatát adja az iróniának. Nézete némi leegyszerűsítéssel úgy fogalmazható meg, hogy „ironizálni annyit, mint az igazságot választani” (Jankélévitch 1964:39). A filozófus iróniájának lényege a látszólagos tudatlanság mögé rejtőzés annak érdekében, hogy a saját bölcsességétől eltelt önelégült hallgatót rávegye az igazságra. A szókratészi dialógusok bájos iróniája azonban nemcsak az ironikus kérdésekben, hanem magában a helyzetben is rejtőzik, hiszen semmi ironikus nincs abban, ha egy egyszerű ember egy másik embert kérdezzet. A helyzet iróniája természetesen abban rejlik, hogy kora legnagyobb gondolkodója tetteti magát kora legnagyobb ostobájának. Jól látható a modern felfogással való szoros viszony: az irónia alapja az összeférhetetlenség; ebben az esetben a tudósnak és a tudatlan embernek az egy elmében való „találkozása”. Ebben az értelmezésben is fontos szerepet kap a jelentés kétértelműsége, illetve az értékbizonytalanság, ami azonban igazolt, hiszen egy magasabb értékrend tisztázásának eszköze (Veres 1977:376). A szókratészi irónia és a modern iróniafelfogások között tehát korántsincs akkora szakadék, amekkoráról ezen elméletek megalkotói írni szeretnek. A legszembeütőbb hasonlóságra talán jól rávilágít az alábbi megállapítás: *„a szókratikus irónia nem az önkény vagy a gonosz félrevezetés módja, hanem az a kísérlet, hogy az ember [ti. a hallgató] maga döntsön a helyzetről, jellemről, tettről, mindarról, amivel szembesül”* (Bacsó 2001:425). Szókratész rendszerében tehát az irónia nem egyszerűen a rávezetés eszköze, hanem annak igen fontos módszere. A hétköznapi kommunikációban használt irónia is – közvetetten ugyan – éppen azt a célt szolgálja, hogy a hallgatóra bízva a helyzet megítélését, a helyzetről való döntést. Ezzel elérkeztünk a retorikai iróniaértelmezés lényegéhez is. Irónia akkor jöhet létre, ha a szónok – igazának teljes bizonyosságában – az ellenfél érvrendszerét alkalmazva, a megfelelő kontextuson keresztül bizonyítja annak hibás vagy hamis voltát (Lausberg 1960:§582). Arisztotelész és Cicero nézete

5 Hasonló felfogást képvisel Theophrastos is, aki emberi karakterekről szóló munkájában az első 30. karaktertípus között említi az ironikus ember típusát is. Giessmann a szó etimológiáját vizsgálva összegyűjtötte a kifejezés összes jelentését, amelyek közül elegendő itt néhányat idézni, mivel ezekből is jól látszik az iróniához való teljesen negatív viszonyulás: *eironeia* ~ 'tettetés', 'színjáték', 'látszat', 'kibúvó', 'kifogás', 'ürügy', 'csínytevés' (Giessmann 1977:411).

szerint az irónia az elbeszélés legerősebb érve, amelyet a szónok a kétértelműséggel ér el. Erről Cicero így ír: „A kétértelműség, mint olyan, nagyon is helyeselhető, ... mert az eredeti és sokoldalú beszédtehetség jele” (Szalay 1970:26). Cicero emellett kiemeli még az irónia nevetető, szórakoztató funkcióját is. E két észrevétel azért is igen érdekes, mert az általam készített kérdőívek eredményei is alátámasztják azokat. Abban ugyanis a legtöbb válaszadó egymástól függetlenül is egyetértett, hogy az iróniához elengedhetetlen az intelligencia és a humor megléte.

A retorikai felfogás elemzésének végén egy rövid, de annál jelentősebb gondolat erejéig érdemes visszatérni Quintilianus megfigyeléseire. Retorikájában már ekkor felfedezte az iróniaértelmezésnek azokat az alapvető problémáit, amelyek azóta is nehézséget okoznak a kérdéssel foglalkozó kutatóknak. Megállapítja, hogy az irónia elsősorban a prozódia által ismerhető fel, ennek hiányában pedig *vagy a kijelentés által, vagy a személy által, vagy a dolog természete által*⁶ vehetjük észre azt.

2) Az irónia mint pragmatikai probléma

A pragmatika az iróniát szükségszerűen a beszélő és a hallgató közötti interakcióban értelmezi. Az irónia nem egyszerű nyelvi probléma, hiszen nincsenek alapvetően meghatározható nyelvi formái, ezért nem értelmezhető a leíró nyelvészet kategóriáival. Az irónia erősen függ ugyanis a kontextustól, amely jelen megközelítésben a szituációs és tematikus kontextus együttesét jelenti.⁷ Ha egy növénytannal foglalkozó ismerősöm egy parlagfűvel benőtt útszélen sétálva azt mondja, „*Jaj, de szép növény!*”, valószínűleg nem vonhatom kétségbe, hogy közlését szó szerint értette. Ha azonban ugyanezen kijelentés két perccel később egy másik, a parlagfűre allergiás ismerősöm szájából hangzik el, ugyanolyan valószínűséggel nem vonhatom kétségbe azt sem, hogy közlését egyáltalán nem szó szerint, hanem éppen ironikusan értette. A probléma tehát abban áll, hogy a legtöbb megnyilatkozás adott kontextusban értelmezhető csak ironikusan, míg más viszonyok közé helyezve elveszít(het)i ironikus voltát. Ez az a fő problémakör, amely köré a pragmatikai iróniaértelmezések szerveződnek.

6 „*aut pronuntiatione intellegitur aut persona aut rei natura.*” Quint.: Inst. Or.

7 A kontextus tehát a ki, kinek, mikor, hol, miről, hogyan kérdésekre adott válaszokat foglalja magában. A szituációs kontextus a kommunikáció résztvevőinek egymáshoz való viszonyát, a szituáció térbeli és időbeli vonatkozásait tartalmazza. A tematikus kontextus pedig a pragmatikai tudásunkat mozgósítja. A kontextusról bővebben ld. Tátrai 2004.

a) Iróniaértelmezés a beszédaktus-elméletben

Az irónia és a hazugság fogalmára nem adott megnyugtató választ sem az austini, sem a Searle-féle elmélet. Ezért érdemes megvizsgálni, mi a beszédaktus-elmélet alapvető problémája, hol akad meg az irónia magyarázatában. Austin konstatívum-performatívum felosztása azonnal nehézkessé teszi az iróniaértelmezést. Mivel az irónia természetéből adódóan szinte bármilyen mondat hordozhat ironikus jelentéstartalmat, könnyen belátható, hogy egy ironikus megnyilatkozás nem egyenértékű egy egyszerű beszédaktussal. Bár látszólag ugyanazt a meghatározást (= mást mond, mint amit közölni akar) adhatjuk egy illokúciós aktus és egy ironikus megnyilatkozás definiálásakor, mégis van különbség közöttük; az irónia mellett, hogy mást mond, még valamilyen többletet is hordoz. Az austini elmélet keretei között azonban nehéz meghatározni, mi is valójában ez a többlet. Hiába tudjuk, hogy az irónia alapját az illokúciós aktusban kell keresni, ezzel önmagában még nem tudunk választ adni arra a kérdésre, mi az irónia. Az is kérdés továbbá, hogy mit kezdjünk az iróniának azokkal a gyakran meglévő funkcióival – pl. nevetségessé tétel –, amelyek elsősorban a perlokúciós aktus hatáskörébe tartoznak.⁸ Ugyanígy nemigen tud mit kezdeni a fogalommal a Searle által továbbfejlesztett, illetve átalakított elmélet sem, hiába tartja fontosnak – az irónia lényegét képező – kommunikációs jelentést (Hartung 2002:37). A meghatározásban való fennakadás valójában abból adódik, hogy mind Austin, mind Searle csak a „komolyan” kimondott mondatokhoz tud illokúciós értéket rendelni (Reboul–Moeschler 2005:35). A hazugság – amelyet ez az elmélet azonosnak tekint az iróniával⁹ – és a fikció különböző okokból ugyan, de nem tartoznak a „komoly” kategóriába. Austin ezeket a jelenségeket egészen egyszerűen intézi el: parazita aktusoknak tekinti őket, és egyáltalán nem foglalkozik velük. Searle ugyan kitér a fikció és a hazugság kérdésére, de nem tekinti őket valódi kijelentéseknek, éppen „komolytalan” voltuk miatt (Searle 1997:XX). Szerinte azért nem lehet valódi illokúciós erőt tulajdonítani ezeknek a jelenségeknek – és mindez áll az iróniára is –, mert az

8 Groeben éppen ezért a perlokúciós aktusok körébe utalja az iróniát. Bővebben ld. Groeben&Scheele 1981 és 1984.

9 A két fogalom közti alapvető különbség, hogy míg a hazugság *félrevezetni akar*, addig az irónia éppen ellenkezőleg *rávilágítani akar*. E különbség azonban Searle komoly–komolytalan oppozíciójában nem értelmezhető. Hazugság és irónia kérdéséről ld. bővebben Japp 1983; Barbe 1995; Meibauer 2005.

ilyen típusú megnyilatkozások kimondói valójában nem hisznek állításuk igazságában. A beszédaktus-elmélet e változata szerint itt van az alapvető probléma, mivel az őszinteségi feltétel – és így a sikeres kijelentés – alapja, hogy a beszélőnek hinnie kell kijelentése igazságában.

A hazugság és ezzel együtt tehát az irónia meghatározásában szinte csak a kérdésfelvetésig jutunk: a hazugság lokúciós aktus, de tekinthetjük-e illokúciós aktusnak? Ugyanezt a kérdést feltehetjük az irónia fogalmának értelmezésekor is. A fő probléma abban áll, hogy amennyiben az iróniát illokúciós aktusnak tekintjük, akkor a beszélőnek konvencionális eszközökkel kell kifejezésre juttatnia a mondanivalóját (Reboul – Moeschler 2005:38). Ez a megállapítás jól láthatóan magában hordozza saját paradoxonát. Hol vannak azok a konvencionális eszközök, amelyek az iróniát meghatározzák? Ha pedig vannak ilyenek, és meg is tudjuk őket határozni, akkor már nyilvánvalóan nem beszélhetünk iróniáról, hiszen explicitté válik a megnyilatkozásnak az az eleme, amely az iróniát kiváltotta. Egy kisebb csavarral ugyan, de mégsem lehetetlen megoldani a hazugság és az irónia problémáját a beszédaktus-elméleten belül. Lapp ugyanis az iróniát „szimulált hazugságnak” nevezi, vagyis azt feltételezi, hogy az irónia nem más, mint az őszinteség hiányának szimulációja (Hartung 2002:41).

..... Austin és Searle felfogása a szószerinti és nem szószerinti jelentés feldolgozásáról szintén útját állják az irónia értelmezésének. A beszédaktus-elmélet megjelenése utáni években ugyanis több kísérlet született annak bizonyítására, hogy a megnyilatkozásoknak először a szószerinti jelentését dolgozzuk fel, és ebből csak ezután, második lépésként vezetjük le a valódi illokúciós értéket (Pléh 1990:22). A „kétlépcsős megértést” bizonyító kísérletek azonban igencsak ingatag lábakon álltak, ráadásul a gyermeknyelv-kutatás számára tűntek csak használhatónak ezek az eredmények. Megállapították ugyanis, hogy a gyerekek első szóbeli közlései mind pragmatikaiak (Szili 2004:27). Ebből első ránézésre természetesen az következik, hogy mégiscsak hasznos számunkra a kutatásnak ez az iránya, és a beszédaktus-elmélet kutatói így választ kaphatnak az irónia illokúciós erejének mibenlétére. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a gyermek nem tudatosan, hanem a megfelelő nyelvi kompetencia hiányában hoz létre illokúciós erővel bíró beszédaktusokat. Gibbs kísérletei szerint a megértés egy lépcsőben zajlik. Eszerint a nem szószerinti jelentés megértése nem igényel sem nagyobb

erőfeszítést, sem több időt, mint a szószerintié (Gibbs&O'Brien 1991:526). Ahhoz tehát, hogy közelebb kerüljünk az irónia fogalmához, meg kell vizsgálnunk más elméleteket is.

b) Az irónia értelmezése és Grice maximái

Bár fentebb elsősorban a beszédaktus-elmélet iróniaértelmezési buktatóiról volt szó, tagadhatatlan, hogy enélkül az iróniakutatás el sem indulhatott volna. A következő jelentős lépést Grice elmélete jelentette, amely új szempontokat adott az irónia megértéséhez. Mindenekelőtt a beszédaktus-elmélet és a Grice-féle felfogás nyelvhez való viszonyulásáról kell beszélni, amelyben alapvető különbség mutatkozik a két elmélet között. Míg Austin szerint a nyelv kódszerű, addig Grice-nál a hangsúly a nyelv dinamikus folyamatán van. Szerinte az irónia nem más, mint az együttműködési alapelv fenntartása mellett a minőség maximájának megsértéséből adódó társalgási implikátúra. A minőség maximája ('Ne mondj olyasmit, amiről úgy hiszed, hogy hamis') egyértelműen és szándékosan sérül, hiszen a beszélő megnyilatkozása létrehozásakor tökéletesen tisztában van annak hamisságával. Mivel az irónia a világban fennálló állapotot szemlélve ennek az állapotnak az ellenkezőjét vagy mást állít, nyilvánvaló, hogy igazságértéke a felszíni jelentés szintjén nincsen. Grice fő alapelve, hogy a megnyilatkozás jelentése a beszélő és a hallgató közös interakciójával jön létre, ahol kölcsönösen erőfeszítés történik a sikeres kommunikáció érdekében. Ez az együttműködési alapelv (továbbiakban EA) gyökere. Amikor a beszélő ironikus megnyilatkozást hoz létre, nem történik más, mint hogy – az EA fenntartása mellett – szándékosan hiányosan teljesít egy maximát. Az EA tehát – elvileg – garancia arra, hogy a beszélő célt érjen az ironikus megnyilatkozással, hiszen a hallgatónak az EA miatt feltételeznie kell, hogy beszédpartnere mondanivalójának van valamilyen releváns értéke az interakcióban, vagyis közlése az adott szituációs kontextusban értelmezhető.

Az iróniát Grice együtt tárgyalja a metaforával mint a minőség maximáját megsértő jelenségeket. A meghatározás eszerint azon alapul, hogy a beszélő valami olyasmit mond vagy úgy tesz, mintha olyat mondana, aminek igazságtartalmában maga sem hisz, és ez saját maga és a hallgatóság számára is egyértelmű (Grice 1997:223). Az általam készített kérdőívre adott válaszokban is megfigyelhető ez a jelenség. Az egyik válaszadó meg-

állapítása szerint azért jó az irónia eszközével élni, mert „*akivel beszélek, tudja, hogy amit mondok, azt igazából nem gondolom komolyan.*” Ezzel a megállapítással Grice megadja a hazugság és az irónia közti alapvető különbséget is, amit a beszédaktus-elmélet keretei között nem sikerült megoldani. Azt, hogy a hallgatóság rendelkezik-e azzal az tudással, hogy a beszélő nem hisz saját kijelentése igazságában, néha nem egyszerű megállapítani. Általában minden bizonnyal ebből adódik az irónia félreértése is, amely az ilyen megnyilatkozások értelmezésénél gyakrabban előfordulhat (Szili 2004:59). Ez azonban azzal is magyarázható, hogy Grice elmélete szerint is külön, vagyis egymás után dekódoljuk a szó szerinti és a nem szó szerinti jelentést. Grice szerint ezekben az esetekben – a hallgató félreértelmezése miatt – az ironikus megnyilatkozás nem éri el a célját.

Grice egyik fő kérdése, hogy vajon melyek azok az okok, amelyek alapján a beszélő a legmegfelelőbb megnyilatkozási formát választja. Ez újabb problémát vet fel, hiszen nem kérdés, hogy bármilyen ironikus megnyilatkozás helyett található a beszélő megfelelőbbet, amely nem ironikus, és amellyel ugyanazt a jelentéstartalmat hozhatja létre a félreértés lehetőségének minimálisra csökkentésével. Miért élünk tehát mégis az irónia eszközével, amikor közlésünket sokkal egyértelműbb formába is önthetnénk? Persze felvethetnénk a kérdést, hogy vajon miért hazudunk, miért beszélünk gyakran rébuszokban, és miért ragaszkodunk oly sokszor ahhoz, hogy magyarul világosítsuk fel a kínai turistákat a Mátvás templom hollétéről? Ezek ugyanis éppen ugyanúgy a kommunikáció kisiklásához, megakadásához vezethetnek, mint ahogyan az egy-egy ironikus megnyilatkozáson megsértődő hallgató esetében is. Ezekre a kérdésekre Grice elsősorban azért nem talál választ, mert a nyelv információközvetítő szerepét helyezi előtérbe. A legtöbb információt pedig legegyszerűbben egyenes, egyértelmű megnyilatkozásokkal lehet produkálni. Sperber és Wilson elmélete erre reflektálva szögezi le, hogy sok kontextusban éppen az ironikus megnyilatkozás a legegyszerűbb.¹⁰

A Grice-féle elmélet alapján fölvetődő kérdésekre akkor találhatunk választ, ha a nyelv információközvetítő szerepén túl figyelembe vesszük a

10 Ha az anya a fia disznóólszerű szobájába lépve a következő megállapítást teszi: „*Micsoda gyönyörű rend van itt!*”, akkor a kontextus alapján könnyebb közlését ironikus közlésként interpretálunk, mint egy olyan világot keresünk, ahol az anya megnyilatkozása a fennálló körülmények között nem ironikus.

személyközi viszonyok fontosságát is.

c) Leech és az udvariassági elv az iróniaértelmezésben

Leech szerint – Grice analógiájára – akkor beszélünk iróniáról, amikor a kritika az udvariassági elv (továbbiakban UE) megsértése nélkül fejeződik ki (Leech 1983:143). Az UE célja a kommunikáció során fellépő összeütközések és súrlódások csökkentése (Szili 2004:33). Az elmélet az UE mellett hét különböző udvariassági maximát különböztet meg. Az utolsót, vagyis a fatikus maximát az iróniaértelmezés szempontjából nem szükséges elemezni, hiszen e maxima azt mondja ki, hogy 'kerüld a csendet, tartsd szóval beszédpartneredet'. Érdekes, hogy Leech elméletében irónia egyaránt létrejöhet a maxima megsértésével és meg nem sértésével. Az irónia ugyanis egyszerre lehet „dicsérve feddés” vagy „feddve dicsérés” is. Az első esetben az egyes maximák nem sérülnek a megnyilatkozás létrehozásakor, a második eset azonban a maximák megsértésével jár.¹¹ Az elmélet működőképességének vizsgálatához nézzünk példákat az egyes maximák betartásával létrejövő ironikus megnyilatkozásokra!

(11) Tapintat:¹² *'minimalizáld a mások kárára vonatkozó kijelentéseket, és maximalizáld a hasznára utalókat!'*

Törött kezű ismerősünkhöz az operabálba indulás előtt a következő megjegyzést intézzük: *„Roppant csinos a gipszed, éppen jól illik az estélyidhez.”*

A fenti szituációban a leechi értelmezés szerint tökéletesen megfeleltünk a tapintat maximájának, ismerősünkben azonban valószínűleg egyetlen percig sem fog kérdésként felmerülni, hogy megállapításunkat egyáltalán nem szó szerint értettük.

(12) Nagylelkűség: *'minimalizáld hasznod kifejezését, és maximalizáld károdat!'*

Ha barátónk az általa süített süti minősége felől érdeklődik – amit igen hamar elfogyasztott a társaság – és a következő választ kapja a sütiből

11 Természetesen az iróniának gyakoribb, és minden bizonnyal könnyebben érthető formája az, amikor a dicséret köntösébe öltöztetjük nemtetszésünket, ennek ellenére nem hagyhatjuk figyelmen kívül ennek ellenkezőjét sem, hiszen erre is találhatóunk példákat. A Leech-féle elmélet működőképességének bemutatásához egyelőre elegendő, ha csupán azokra az esetekre keresünk példát, amelyek nem sértik meg az adott maximákat. Azokat a példákat, amelyekben a maximák az UE fenntartása mellett sérülnek, elsősorban azért nem elemzem, mivel ezek főként – de nem kizárólag – az önironia témakörébe tartoznak, ami e dolgozatnak nem témája.

12 A maximák neveinek magyar megfelelői Szili Katalin könyvének alapján.

négy-szer repetázó valakitől: „Ez a süti szörnyű rossz volt, nehogy legközelebb is süss ilyet!”, minden bizonnyal dicséretnek fogja elkönyvelni a választ, annak ellenére, hogy egyetlen dicsérő szó sem hangzott el.¹³

(13) Megerősítés *'minimalizáld mások lebecsülésének kifejezését, és maximalizáld a megerősítésüket szolgáló megnyilatkozásokat!'*¹⁴

„(..) az irodalom egyetemes jelenség tehát az egyetem felségterülete és ez nagyon is jól van így
nincs szebb mint a bíbor alkonyatban hazafelé tartó tanszemélyzet
a lenyugvó nap sugarában
meg-megcsillan ércsisakjuk és kengyelvasuk
kezükből kétélű kard az átértékelés
senki sem műveli náluk magasabb szinten az elméletet
márpedig elmélet nélkül a vers csak a bolygó hollandi hajója (..)”
(Orbán Ottó: *Vojtina recepcióesztétikája*)

(14) Szerénység *'minimalizáld az öndicséretet, maximalizáld önmagad leszólását!'*

„Arról volt szó, hogy lehet-e ingujjban járni nyáron a férfiaknak, a nagyvárosok utcáin? Utóbbi ügyben az én szerény véleményemet is megkérdezték. Büszke lehetek rá, magyar íróhoz ritkán fordulnak a nagy nyugati nemzetek.” (Karinthy Frigyes: *Mennyei Riport*)

A szerénység maximája különösen érdekes témának ígérkezik. Egyrészt egy általános (konyha)pszichológiai észrevétel miatt: általában önteltnek és beképzeltnek illik/szokás tartani azt az embert, aki nem gondolja önteltségnek és beképzeltségnek saját előnyös tulajdonságainak kiemelését. Másrészt ez a maxima – mind a maxima betartása, mind annak megsértése – adhatja a legkiválóbb példákat az önironia vizsgálatához. Ebből a szempontból összekapcsolható a Nagylelkűség maximájával is. Az önironia kérdésével azonban, ahogyan ezt fentebb jeleztem, itt nem foglalkozom részletesen. A (14) alatti, Karinthytól származó idézet arra példa,

13 Ugyanezt a szituációt a nagymama és az unoka beszélgetésében már nehezebben lehetne elképzelni, és valószínűleg nagyobb eséllyel szülné félreértést. Ennek okait érdemes lenne alaposabban megvizsgálni, e dolgozatnak azonban ez nem célja.

14 Az e maxima megvilágításához példának választott Orbán Ottó versrészlet az általam készített kérdőívben is szerepelt, érdekessége, hogy ezt választották legtöbbször a legironikusabb idézetnek, ami minden bizonnyal a vers témájának is köszönhető.

amikor a beszélő nem sérti meg a szerénység maximáját, de megnyilatkozása nem önironikus. Ebben az esetben természetesen nem öniróniáról beszélünk, hiszen az irónia tárgya a nyugati nemzetek nagyobb kompetenciájának kétségbe vonása a „keleti” nemzetekkel szemben.

..... A következő példa annak bemutatására szolgál, hogy hogyan jöhet létre igen elmés irónia a tökéletes egyetértés színlelésével. A példaként választott párbeszéd a kontextus ismerete nélkül a legkevésbé sem tűnik ironikusnak:

(15) Egyetértés *'minimalizáld a másokkal való egyet nem értést, és maximalizáld az egyetértés kifejeződését!'*

- Kérem, bocsássa meg ezt a sok formaságot – mondta Gregory. – Nekünk itt nagyon elővigyázatosnak kell lennünk.

- Ugyan, szóra sem érdemes – felelte Syme. – Tudom, mennyire lelkesednek a törvényért és a rendért.” (G.K. Chesterton: *Az ember, aki Csütörtök volt*)

Ha a párbeszéd előzményeit is elolvassuk, azonnal kiderül, hogy Gregory valójában anarchista. Ez a tény pedig az egyébként teljesen hétköznapi, szó szerint értelmezhető párbeszédet azonnal ironikussá változtatja.

..... A következő maxima, az együttérzés maximája, amelynek kihasználása szintén gyakori módszere lehet az irónia kifejezésének. Nap mint nap hallhatjuk és mondjuk a jól ismert hangsúllyal a látszólag együttérző, valójában erősen ironikus szót: „szeeeeegény”.¹⁵

(16) Együttérzés *'minimalizáld ellenérzésed kifejezését, maximalizáld együtt-érzésedet!'*

Ismerősünk 250 kaparós sorsjegy lekaparása után a 251. sorsjeggyel világköri utat nyer, de elpanaszolja, hogy a sok kaparástól elkoptak a körmei. Ezen kijelentésére valószínűleg ehhez hasonló választ fog kapni: „Ó, te szegény!”

..... Leech elméletében megállapítja azt is, hogy az irónia éppen nem a kritika

15 Mivel e dolgozatban nem foglalkozom külön az irónia szupraszegmentális jegyeivel, így nem közlök a dallamról vagy a hangsúlyról külön ábrákat, hangszíneképeket. Ezért egyelőre az írásban is látható vizuális kiemeléssel igyekszem a továbbiakban is visszaadni a szóban elhangzó megnyilatkozás szupraszegmentális jellemzőit.

gyöngített változata, hanem annak pontosabbá, egyértelműbbé tétele (vö. Hartung 2002:43). Ez a megállapítás újabb adalékot szolgáltat a pontosabb iróniaértelmezéshez. Érdekes megfigyelés – amennyiben a befogadónak sikerül dekódolni az iróniát –, hogy az ironikus megnyilatko-zások éppen kétértelműségük által válnak nagyon is egyértelművé.

Végül érdemes felfigyelni arra a jelenségre is, hogy nem ugyanazt az eredményt kapjuk Grice és Leech maximáinak betartásával, illetve azok megsértésével. Grice szerint ugyanis irónia akkor jön létre, ha megsérül a minőség maximája, vagyis olyasmit mondunk, aminek az igazságtartalmáról magunk sem vagyunk meggyőződve. Leech elméletében ez nem kritérium, sőt szerinte éppen akkor állíthatjuk elő a legtipikusabb ironikus megnyilatkozása-sokat, ha betartjuk az általa meghatározott udvariassági maximákat. Vagyis: Grice-nál a maxima megsértése szükséges az irónia létrejöttéhez, Leechnél pedig éppen a maxima betartása.

d) Iróniaértelmezés Sperber és Wilson elméletében

A Sperber és Wilson által megalkotott relevanciaelmélet több ponton módosítja az iróniáról eddig kialakult elképzeléseket. Elméletük részben Grice pozitív kritikájából alakult ki. Grice maximáit egy maximában „egyesítik”, ez pedig a reláció maximája, amely előírása a releváns megnyilatkozás létrehozása (Sperber–Wilson 1995). A grice-i EA helyett általános alapelvként bevezetik a relevancia elvét. Eszerint „minden megnyilatkozás saját relevanciájának elvárását váltja ki a hallgatóból” (Reboul–Moeschler 2005:77). Ők kérdőjelezik meg azt a megállapítást, amely szerint a szószerinti és a nem szószerinti megnyilatkozásokat nem ugyanúgy interpretáljuk. Ezt azért tartják lehetetlennek, mert elméletük szerint nincs éles határvonal szószerinti és nem szószerinti jelentés között (Sperber–Wilson 1992). Az irónia megértésének egyik alapvető problémáját állapítják meg ezzel a kijelentéssel, hiszen az irónia félreértését legtöbbször az adja, hogy a hallgató szószerinti jelentésként dekódolja azt, amit a beszélő valójában ironikus megnyilatkozásnak szánt. A retorikai megközelítés a különböző jelentéseket a mondat tulajdonságának tekintette. Így azonban egy megoldhatatlan problémába ütközünk: az iróniának mindenképpen nyelvi, szintaktikai ismertetőjegyeket kell találnunk.

A relevanciaelmélet a szószerintiség és nem szószerintiség kérdését a megnyilatkozás hatáskörébe utalja, amely figyelembe veszi a beszélői szán-

déket is. Ehhez feltételezni kell, hogy a kommunikáció tágan értelmezett kontextusából állapítható csak meg, hogy iróniával van-e dolgunk. Sperber és Wilson elméletében minden megnyilatkozás – függetlenül attól, hogy szó szerint vagy nem szó szerint értelmezzük – a beszélő egy-egy gondolatának kifejeződése. Eszerint a gondolat „a világ olyan lefestése, amelyen, vagy amilyennek a beszélő szeretné látni” (Reboul–Moeschler 2005:167). Talán ebben a félmondatban lehet a legjobban megragadni az irónia valódi szerepét. Az irónia nem egyszerűen az ellenkezőjét mondja annak, amit valójában gondol, és nem is úgy viselkedik mint a hazugság. Ezzel szemben az irónia nem tesz egyebet, mint azt a beszélő számára/szerint kívánatos, ám az adott kontextusban fenn nem álló lehetséges világot fejezi ki, amelynek létrejöttével az ironikusan kimondott megnyilatkozás elvesztené ironikus tartalmát, és szószertivé válna.

..... A relevanciaelmélet két új, az iróniafelfogást alapvetően meghatározó fogalmat vezet be. Az egyik a *echo*, vagyis a visszhang, a másik pedig az *attitűd*, vagyis a viszonyulás (Sperber–Wilson 1990). Sperber és Wilson megállapítása szerint vannak olyan megnyilatkozások, amelyeket könnyebb ironikusan, mint szó szerint értelmezni. Ennek magyarázatához szükséges a két fenti fogalom magyarázata is. Az ironikus megnyilatkozás szerintük egy másik megnyilatkozás felidézése, visszhangozása. Ez az *echo*, amely nem feltétlenül egy konkrét személynek tulajdonított reális vagy valóban kimondott gondolat, hanem általánosan elfogadott normák vagy elvárások visszhangozása. Önmagában ez még nem irónia, csak akkor válik azzá, ha ehhez a visszhangzott reprezentációhoz való viszonyulás ironikus. Azt, hogy az iróniának nincsenek kizárólagos nyelvi ismertetőjegyei, azzal magyarázhatjuk, hogy a visszhangzott megnyilatkozáshoz viszonyuló attitűd implicit marad (Sperber–Wilson 1992:72).

A relevanciaelmélet választ talál arra a kérdésre, miért jellemzőbb formája az iróniának a dicséret formájába bújtatott elmarasztalás a szidásnak álcázott dicsérettel szemben. Ha ugyanis az *echo* egy-egy norma vagy elvárás visszhangja, akkor szükségszerű, hogy minden ironikus megnyilatkozás mögött álljon egy ilyen norma vagy elvárás. Ha azonban a feddve dicsérés módszerét alkalmazzuk (*Te tényleg annyira buta vagy!*), akkor nehezen találunk olyan elvárást, amely szerint a butaság a legfőbb erény. Az irónia jellemzője az ironikus beszélőnek az a megfigyelése, hogy az adott világban

nem áll fenn valamilyen lehetőség, amelynek a norma szerint fenn kellene állnia. Ezen megállapítások, úgy tűnik, az önironia megítéléséhez is adhatnak néhány támpontot. Ennek vizsgálatára alaposabban jelen dolgozatban nem vállalkozom, mégis érdemes néhány gondolat erejéig kitérni a kérdésre. Ahogyan az egyszerű ironikus megnyilatkozás megfeleltethető az echonak, úgy az önironiát is meg kell tudnunk feleltetni annak. Nézzünk egy példát: vizsga előtt a tudásában nem különösebben biztos hallgató a másik, tudásában még kevésbé biztos hallgatótól érdeklődik, hogy a megkérdezett tud-e valamit, az pedig a következő választ adja: „*Persze, mert én szörnyű okos vagyok.*” Nem fér hozzá kétség, hogy egy ironikus, sőt önironikus megnyilatkozással állunk szemben. Ha pedig minden ironikus megnyilatkozás egy elvárás visszhangja, akkor világos, hogy az elvárás itt a tudás lenne, amellyel a megkérdezett nem rendelkezik, de tisztában van hiányosságával. Az iróniának alapvető eleme ugyanis, hogy a beszélő tisztában legyen azzal, hogy az általa produkált echo milyen eredeti gondolat visszhangja.

..... A Sperber és Wilson szerzőpáros nevével fémjelzett relevanciaelmélet hozzájárul az iróniáról alkotott elképzeléseink pontosabbá tételéhez. Eszerint megállapíthatjuk, hogy az irónia valamilyen, az adott szituációban fenn nem álló, de elvárható dolog/esemény hiányát fejezi ki az echo által. Az ehhez járuló ironikus attitűd teszi – többé-kevésbé – egyértelművé a norma és a valós állapot közti különbséget.

II) IRÓNIAÉRTELMEZÉS A GYAKORLATBAN

E fejezetben mutatom be és értelmezem az általam végzett kérdőíves vizsgálat eredményeit. Ezek feldolgozása kiegészítheti a fentebb elemzett felfogások iróniameghatározásait. Mivel az irónia a hétköznapi kommunikáció gyakori jelensége, feltétlenül szükséges az irónia kommunikációban betöltött szerepét empirikusan is megfigyelni. Ezért is fontos megvizsgálni, hogyan van jelen az irónia a hétköznapi kommunikációban, mennyire része az egyes emberek szóhasználatának és hogyan ítélik meg magát a fogalmat. Egy ilyen terjedelmű dolgozatban biztonságosan vállalható vizsgálat elsősorban hipotézistesztelésre alkalmas, hiszen az iróniaértelmezés stratégiáinak feltérképezéséhez igen széleskörű kutatá-

sokra lenne szükség.¹⁶

1) A VIZSGÁLATBAN RÉSZT VEVŐ SZEMÉLYEK ÉS A KÉRDŐÍV

Bár a bevezetőben arról volt szó, hogy a hétköznapi nyelvhasználó iróniaértelmezésére vagyunk elsősorban kíváncsiak, a megfogalmazás a kérdőív kitöltőire nem vonatkoztatható egyértelműen. 54 magyar szakos egyetemista vett ugyanis részt a vizsgálatban, ők pedig nyilvánvalóan rendelkeznek előzetes nyelvészeti ismeretekkel is, így nem férnek bele az „utca embere” és a „hétköznapi nyelvhasználó” skatulyákba. Mindez a válaszdadásukban is jól tükröződik, hiszen viszonylag sok a tudományosabb igényű megfogalmazás. Ezeknél azonban olykor nehéz eldönteni, hogy írója valójában mit akart kifejezni. A kérdőívek kiértékelése és az eredmények mindezek ellenére világos tendenciákat rajzolnak ki. Egy szélesebb körű vizsgálat során minden bizonnyal a válaszok is nagyobb szórást fognak mutatni, amellyel tovább árnyalhatjuk az irónia megértéséről és produkciójáról alkotott képet. Az alapvető jelenségek azonban itt is látszanak, helyenként igen érdekes adalékokkal egészítve ki az iróniáról alkotott elméleteket.

..... A kérdőív összeállításánál igyekeztem több szempontot is figyelembe venni. Az iróniáról és az ironikus emberekről alkotott sztereotípiáink felmérése volt az egyik kérdéskör, ennek vizsgálatára három feladat szolgált. Az első kérdésben a válaszadókhoz legközelebb álló iróniadefinícióra voltam kíváncsi:

(17) Melyik mondatokat tartod az ironikus emberekre/az iróniára leginkább jellemzőnek?

Öt definíciószerű válaszlehetőség közül választhattak az adatközlők, amely válaszok az irónia más-más tulajdonságát emelték ki. Az iróniáról alkotott sztereotípiáink vizsgálatát további két kérdés segítette. Az

16 Egy ilyen kutatás során a társadalomnak mind horizontális, mind vertikális változóit is figyelembe kell venni. Az irónia erősen kultúraspecifikus voltából adódóan a kísérlet minden bizonnyal akkor lehetne teljes, ha eltérő társadalmak és kultúrák képviselőinek iróniaértelmezését is vizsgálnánk. Általános sztereotípiáink tesztelésére is alkalmas egy ilyen irányú vizsgálat. Vizsgálható sztereotípiák például az, hogy míg a németek általában igen kevésbé értékelik az iróniát, addig az angolok éppen ellenkezőleg, kifejezetten gyakran ironizálnak. Érdemes lenne az egyes társadalmi rétegek iróniaértelmezési stratégiáit is föltérképezni. Mennyire függ az irónia megértése az iskolázottságtól, a közvetlen környezettől, az életkortól, a kulturális hatásoktól...stb.? Ez jóval nagyobb ívű kutatást tenne szükségessé, terjedelme pedig meghaladná el dolgozat kereteit.

egyik az iróniának mint fogalomnak a jellemzőit, a másik pedig az ironikus ember jellemző tulajdonságait íteltette meg:

(18) Milyen jellemzőket tartasz az irónia fontos ismertetőjegyének? Az alábbi fogalmak közül melyik milyen mértékben jellemző az iróniára?

(19) Milyen mértékben jellemzőek szerinted az ironikus emberekre a következő tulajdonságok?

Az előzetes várakozás szerint a válaszok alapján egy jellegzetes mintázat alakulhat ki a nyelvhasználók iróniához való viszonyáról. Nyilvánvaló, hogy a beszélők annak alapján fogják ezeket a tulajdonságokat pontozni, hogy ők maguk milyen viszonyban állnak az iróniával. Ennek felmérését két kérdés célozta. Az egyik a viszonyulást vizsgálta:

(20) Számodra az irónia inkább pozitív (könnyíti, oldja a helyzetet) vagy inkább negatív (nevetségessé tesz) fogalom? Miért?

Itt elsősorban a „Miért?” kérdésre adott válaszból következtethetünk a beszélő valódi viszonyulására, hiszen a pontosítások által itt derülhet ki a valódi hozzáállás. A válaszadók ironikus nyelvhasználatát volt hivatott feltérképezni az 5. kérdés:

(21) Gyakran szoktál ironikus fordulatokkal élni beszédben vagy írásban? Ha igen, barátokkal vagy idegenekkel vagy inkább ironikus? Ha nem, hogyan reagálsz, ha a környezetekben ironikus emberekkel találkozol?

Végül az utolsó két kérdés az ironikus szövegek kiválasztását és megítélését vizsgálta. Hat irodalmi idézet közül választották ki a válaszadóknak a számunkra legironikusabbat, majd a következő kérdésben ezt kellett részletesebben megindokolni:

(22) Válassz ki és jelöld meg a következő szépirodalmi szövegek közül egyet, amelyet a leginkább ironikusnak tartasz!

(23) Miért tartod ironikusnak a bejelölt idézetet?

Az ironia egyéni megértési mechanizmusát talán a (23) alatti kérdés tudja a legjobban felmérni, hiszen a választás indoklása képet ad a válaszadó saját ironiaértelmezéséről is. Itt, bár csak néhány mondatban, valódi értelmezésekről van szó. Érdeemes még megindokolni, hogy miért nem szerepelt az idézetek között köznyelvi szöveg. Természetesen lehetett volna találni prototipikus és a hétköznapi kommunikációban is gyakran megjelenő ironikus megnyilatkozásokat, de éppen azért döntöttem a szépirodalmi szövegek mellett, mert ezek nem részei a mindennapi kommunikációnak. Így a szöveg és a befogadó közt szükségszerű távolság van. A választás talán jobban mutatja a válaszadó ironiaértelmezési stratégiáját, mintha mindennap hallott, esetleg általa is gyakran használt hétköznapi szituációk közül kellene választania.¹⁷

... Az előzetes várakozás szerint minden válaszadó a saját ironiáról alkotott elképzelését fogja a kérdőív válaszaiban keresni. Az ironia általános „státusza” szintén meg fogja határozni a válaszokat. A szakirodalom megállapítása szerint korunk az „ironia százada” (vö. Japp 1983 és Barbe 1995). Ha pedig az ironia „divatos” kommunikációs eszköz, akkor minden bizonnyal megítélése is ebbe az irányba fog mutatni, és pozitív fogalomnak fogják tartani. Azt, hogy az ironia századát éljük, a hétköznapi kommunikációban is megnyilvánul: mind írott sajtóban, mind a rádiós vagy televíziós műsorokban sűrűn hallhatunk (gyakran gúnyba hajló) ironikus megnyilatkozásokat. A naponta ránk zúduló ironia rövidebb-hosszabb idő alatt magához alakít, vagyis az ironiát olyan tulajdonságokkal fogjuk felruházni, amilyenekkel a nap mint nap látott, hallott ironia is rendelkezik.¹⁸ Ha igaz annak a pszichológiai kísérletnek az eredménye – és semmi okunk nincs arra, hogy kételkedjünk benne –, mely szerint az embereknek körülbelül a negyede egyáltalán nem képes az ironia megértésére, akkor ennek is meg kell jelennie a kérdőív eredményeiben (Groeben 1984).

..... A kérdőívet először 12 ismerősöm „teszteltem”, az ő válaszaik alapján volt bizonyos képem a jellemzően várható válaszokról. Ennek ellenére esetenként igen érdekes a magyar szakos egyetemistáktól való eltérés. Ismerőseimet ezért kontrollcsoportnak is

17 Ez nem jelenti azt, hogy a későbbiekben ne lenne szükség a köznap ironikus szituációk megítélésének vizsgálatára.

18 A hétköznapi kommunikációban nyilvánvalóan nincsen pontos meghatározás az ironiára, így válogatás nélkül ironiának minősül minden, ami csak egy kicsit is ironiaszerű jelenségnek tűnik.

tekinthetjük, hiszen mindegyikük egyetemista, de egyikük sem bölcsész szakirányú. Bár a „tesztverziót” valóban csak próbának szántam, és a kiértékelésbe sem akartam belevonni az eredményeket, egyes kérdéseknél mégis találtam néhány különbséget, amit említésre méltónak tartok. Ezek a különbségek megerősítik, hogy érdemes a kérdőívet szélesebb körben is kitöltetni, hiszen az első változatot kitöltő emberek semmilyen szempontból nem képeztek homogén egységet. Ahol azonban nem jelzem külön, ott az 54 magyar szakos egyetemista adatainak értékeléséről lesz szó.

2) A KÉRDŐÍV EREDMÉNYEI

a) A kérdőív kitöltőinek viszonya az iróniához

Az első, általánosan megállapítható látványos tendencia látszólag azonnal meg is cáfolja a fentebb vázolt hipotézis egy részét. A kérdőív azon kérdésére, hogy *„Gyakran szoktál-e ironikus fordulatokkal élni beszédben vagy írásban?”* kivétel nélkül mindenki igennel válaszolt. Nem valószínű azonban, hogy a kérdőívet kitöltő 54 egyetemista véletlenül éppen úgy került össze, hogy nincs köztük egyetlen egy sem (nemhogy 25%), aki nem ironizál gyakran. A jelenségre legalább két magyarázat lehet. Az egyik az, hogy eleve rossz volt a kérdésfeltevés, hiszen túlságosan direkt módon érdeklődött a válaszadó iróniához való viszonyáról. A másik pedig a fentebb már kifejtett divatosság kérdése. Nem lenne célravezető úgy tenni, mintha a kérdésfeltevés valóban teljesen megfelelő lenne ebben a formában, de az sem állítható, hogy teljesen rossz, hiszen éppen az vált világossá általa, hogy az általános tendencia szerint „nem illik” bevallani, ha valaki nem ironikus. Meg kell állapítanunk továbbá azt is, hogy a kérdésből nem derül ki, hogy a magát ironikusnak tartó ember valóban ironikus-e, vagy egyszerűen csak humoros. Hogy a kérdőív kitöltői között is vannak ilyen emberek, az nagyon valószínűnek tűnik, de bizonyítani természetesen nem lehet. A kontrollcsoport eredményei azt látszanak alátámasztani, hogy a túlságosan homogén válaszok valóban nem mutatnak releváns képet. A 12 személy közül ugyanis négyen nemmel válaszoltak a feltett kérdésre (bár ennél többen vannak azok, akik nemigen szoktak ironizálni). Nyilvánvalóan más a helyzet egy baráti körben, és egy egyetemi órán kitöltött kérdőív esetében, hiszen az első esetben semmilyen tét nincs, a második esetben – már a szituációból adódóan is – jóval inkább fennáll a megfelelni akarás kényszere. Ez szolgálhat a két csoport közti különbség magyarázatául.

A probléma elemzéséhez tartozik a (20) alatti kérdés is, hiszen ez szintén az egyéni viszonyulást vizsgálta elsősorban. Az előző kérdésben megjelenő tendencia, vagyis az, hogy kivétel nélkül az összes beszélő ironikusnak tartja magát, itt is megjelenik. Eszerint várható, hogy az iróniát pozitív jelenségnek fogják minősíteni a válaszadók. A válaszok ezt valóban meg is erősítik. Az 54 válaszból csak kettő olyat találunk, amelyik negatív fogalomként értelmezi az iróniát. 38 válaszadó egyértelműen pozitívnak ítélte a jelenséget. A többiek, vagyis összesen 14 ember szerint a helyzettől függ, hogy jónak vagy veszélyesnek tartjuk-e az iróniát. Valószínűleg helytelen lenne kijelenteni, hogy ezek azok az emberek, akik a hétköznapi kommunikációban a legkevésbé ironikusak, az azonban mégis érdekes, hogy a 14 ember pontosan 25,9%-a az összes válaszadónak, amennyi pszichológiai kísérletek szerint a nem ironikus emberek aránya. Egy eldöntendő kérdésre adott, „az attól függ” típusú válasz legtöbbször a bizonytalanságot mutatja. Egyetlen válasz alapján nemigen vonhatunk le messzemenő következtetéseket, így a továbbiakban sem tekintem őket úgy, mint akik minden kétséget kizáróan helytelenül értelmezik az irónia fogalmát. Mindez elsősorban arra világít rá, hogy valóban vigyázni kell azzal, hogy a válaszadók 100%-a ironikusnak tartja magát.

Az „attól függ” jellegű válaszokat három kategóriába lehet sorolni. Eszerint negatív az irónia akkor, ha (a) rosszindulatból fakad; (b) ha túlzásba viszik és (c) ha nem én ironizálok, hanem velem teszik ezt. Mindhárom válasz valami negatív fogalmat, tulajdonságot mond ki. Ezek a válaszok inkább az irónia félreértését mutatják. Az első megállapítás egy általánosan elfogadott pontatlanságból ered. Ez pedig nem más, mint az a nézet, mely szerint az irónia és a gúny azonos fogalmak. Ebben a dolgozatban ezt nem fogadom el, ám bővebb cáfolatra itt nemigen vállalkozhatom, hiszen a téma egy külön fejezetet is kitöltene. Egyelőre elegendő arra az alapvető különbségre felhívni a figyelmet, hogy míg a gúny valójában burkolt sértés, addig az irónia egyszerűen burkolt kritika, ami azonban nem rosszindulatból fakad, ezért a hallgató megsértése sem célja. Az egyik válaszban éppen ez jelenik meg: „[Az irónia fogalma] pozitív, mert bizonyos dolgokról megfogalmazható negatív ítélet anélkül, hogy az sértő lenne.” Az, hogy a két fogalom együtt is járhat, korántsem jelenti azt, hogy azonos fogalmakról van szó. A kérdőív eredményei azonban megerősítik azt a feltételezést, hogy a

hétköznapi kommunikációban a gúnyt valóban az irónia szinonimájaként szokás használni.

A második ok, amiért a válaszadók az „attól függ” választ adták, az, hogy a túlzásba vitt iróniát a legtöbben bosszantónak tartják. Ez valóban nem szerencsés, és nem is lehet a kommunikációt kizárólag ironikus megnyilatkozásokból felépíteni. Ebből hamar félreértések sorozata fakadhat és könnyen megakadhat a társalgás. Objektív, „komoly” megnyilatkozások nélkül a „komolytalannak” elvész a viszonyítási alapja, amely azonnal az irónia megszűnéséhez vezet. Az irónia alapja ugyanis a valódi „komoly” világ valamilyen értékének kétségbe vonása a „komolyság” álarca mögé rejtőzve.¹⁹

A harmadik tényező, ami az irónia pozitív voltát megingatja, a következő megállapításból látszik: *„Iróniával szemlélve a világot az élet vidámabb, könnyebb, de ha valaki ironizál velem, azt utálok, mert tudom, hogy komolyan gondolja azt, amit viccesen mond.”* E megállapítás mögött egy érdekes jelenség rejtőzik. Az iróniát alkalmazhatjuk olyankor is, amikor nem „erkölcsnemesítő”, kritizáló vagy jobbító szándékkal ironizálunk, hanem „kínunkban”. Ez azonban nem valódi irónia. Nevezzük inkább ál-iróniának. A célja ugyan hasonló a valódi iróniához, hiszen ez is a helyzet könnyítését igyekszik elérni, de az indítéka teljesen más. Az ilyen irónia kizárólag a beszédre jellemző. A megnyilatkozás attól tűnik ironikusnak, hogy ironikus hangsúllyal mondjuk ki. Valójában azonban ilyenkor nem az történik, ami a valódi iróniánál, tehát – leegyszerűsítve – nem az ellenkezőjét mondjuk annak, amit gondolunk, hanem éppen azt mondjuk, amit valóban gondolunk, de mindezt ironikus hangsúllyal. Ha két barátnő beszélget, és egyikük azon panaszkodik, hogy már megint hízott 10 kilót, barátnője valószínűleg ironikus hangsúllyal a következőt fogja neki mondani: *„Aha, peeeersze”*. Az ilyen és hasonlóan kényes témáknál nemigen van jó válasz, hiszen az *„Á, dehogy”* kijelentéssel talán még rosszabb helyzetet idéznénk elő.²⁰ Leszögezhetjük, hogy az iróniának e típusánál a hangsúly álcázza, hogy nem igazi iróniáról van szó. A fenti megállapítás

19 A komoly-komolytalan oppozíció itt természetesen nem azonos fogalmakat jelöl a Searle-féle felosztással.

20 Egy ilyen helyzetben megint nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szituációban részt vevő személyek egymáshoz való viszonyát, sőt ebben az esetben nemüket sem. A fenti szituáció megfelelő két barátnő társalgásában, de korántsem az akkor, ha az *„aha, peeeersze”* kijelentés egy férfi szájából hangzik el.

tehát, vagyis, hogy „tudom, hogy komolyan gondolja azt, amit viccesen mond” jobban illik az egyszerű humorra, mint az iróniára, bár egyes esetekben a fent elemzett ál-irónia eszköze is lehet. Többen írták, hogy az irónia megítélésének helyzetfüggősége abból adódik, hogy beszélőként ironizálnak mással, vagy hallgatóként ők az elszenvedői ennek. Ezzel szemben néhányan azt is hozzátették, hogy a hallgatónak szánt jól eltalált irónia sokkal jobban rávilágíthat egy-egy hibára, mint ha azt nem ironikus formában, egyenes kritikaként fogalmazzák meg.

Általában megállapíthatjuk, hogy akik valóban gyakran ironizálnak, sokkal kevésbé veszik magukra, ha velük teszik ugyanezt, mint ha olyasvalakivel történik ez, aki nem ironikus.

b) Az iróniáról alkotott sztereotípiák

A következő kérdéstípushoz három kérdést sorolhatunk. Ezekben az iróniáról alkotott sztereotípiák és a beszélők ezekhez való viszonya volt a vizsgálat tárgya. Ide tartozik a (17), (18) és (19) alatti kérdés. A (17) alatti kérdésben különböző iróniadefiníciók szerepeltek, ezek közül kellett választani. A meghatározásokat a dolgozat elején is szereplő meghatározások közül választottam ki. Ezek egy kivételével különböző elméletek által alkotott definíciók, vagyis a „hivatalos” iróniaértelmezést mutatják. A legelső példa – „Az irónia a szellemes emberek gorombáskodása.” – pedig a hétköznapi véleményt képviseli, mivel ez egy hasonló bölcsességeket tartalmazó elektronikus körlevél egyik kijelentése. Ezt több szempontból is érdemes volt a meghatározások közé illeszteni. Egyrészt ez az egyetlen olyan definíció, amelyben az irónia össze van kapcsolva a humorral (amit egyébként a hétköznapi beszélők az irónia legfontosabb ismertetőjegyének érznek), másrészt pedig az irónia kritikus jegye is csak ebben a meghatározásban válik explicitté. A kérdőív utasítása szerint legfeljebb két definíciót lehetett bekarikázni. Nézzük az eredményeket!

(a) Az irónia a szellemes emberek gorombáskodása.	21
(b) Ironikus az, aki az ellentétét mondja annak, amit gondol.	19
(c) Ironikus az, aki mást mond, mint amit gondol.	7
(d) Az irónia művelt hazugság, ami az igazság arcát ölti magára.	16

(e) Ironikus az, aki úgy csinál, mintha komolyan venné azt, amit eleve nem tart annak.
--

28

A válaszok elemzésénél figyelembe kell venni, hogy egyik meghatározás sem rossz vagy helytelen. A megoldások különböző iróniaelfogásokat tükröznek, attól függően, hogy a beszélő az iróniának mely tulajdonságait tartja fontosabbnak. Érdekes a (c) lehetőségre adott válaszok feltűnően alacsony száma. A kijelentés a (b) alatti megállapítás-sal áll kapcsolatban. A (b) lehetőség egyrészt kézenfekvőbbnek tűnik, másrészt a témába való alaposabb belemélyedés nélkül valóban ez tűnik pontosabbnak. Mindebből természetesen nem szabad arra következtetni, hogy jobban értik az iróniát a (c) választ bekarikázó emberek. Csupán azt, hogy a köztudatban jobban él az a felfogás, amely szerint az irónia valamilyen ellentétet valósít meg.

16 szavazatot kapott a (d) kijelentés. Ez a definíció az iróniát egyrészt a műveltséghez, másrészt a hazugsághoz köti. A hazugság és az irónia kapcsolatának meghatározását az elméleti megközelítésekben már láthattuk. A műveltséghez szintén egy furcsa sztereotípiánk kapcsolódik, ugyanis igen gyakran – pontatlanul – az intelligenciával hozzuk kapcsolatba. Érdekes megfigyelni, hogy az intelligencia az a „tulajdonság”, amelyet a válaszadók a legjellemzőbbnek tartottak az ironikus ember megítélésekor. A (d) lehetőség egyszerűen azzal tesz különbséget az irónia és a hazugság között, hogy míg az egyikhez műveltség szükséges, addig a másikat enélkül műveljük. Ennek ellenére mégis érdekes, hogy akik ezt karikázták be, csak 50%-ban gondolták úgy, hogy az intelligencia és a jó kifejezőképesség az irónia produkciójához elengedhetetlen tulajdonság. A másik 50% pedig hármast vagy négyest adott az intelligencia szükségességére. Ez szintén azt erősíti, hogy a válaszadók véleménye szerint az intelligencia inkább szükséges eleme az iróniának.

Azt, hogy az (a) válasz miért teszi ki az összes válaszok 23%-át, és miért választotta ezt a válaszadóknak majdnem az 50%-a,²¹ fentebb már részben megválaszoltuk. A további kérdésekből egyértelműen kiderül, hogy beszélők a szellemességet és a humort az irónia alapvető ismertetőjegyének tartják. Szintén fontos eleme az iróniának a kritika, amely itt egy kicsit másképp, „gorombáskodás” formában jelenik meg. Ez a fogalom érezhetően két másik fogalommal is kapcsolatban áll. Az egyik a gúny,

21 A két arányszám közti különbség abból adódik, hogy a válaszadók két lehetőséget is megjelölhettek.

amelynek az iróniához való viszonyára fentebb röviden utaltam, a másik pedig az agresszivitás, amely az ironikus ember megítélésénél az egyik tulajdonságként szerepel. A kérdőív megfelelő kérdésének eredményeivel összevetve azonnal kitűnik egy jelentős ellentét: a válaszadók 23%-a tartotta a legjellemzőbb definíciónak azt, amelyben a gorombáskodás szerepelt, az ironikus embert mégsem tartják agresszívnek.

A legtöbb szavazatot az (e) válasz kapta, ami az összes válasz majdnem 31%-át teszi ki. A válaszadók több mint a fele, 52%-a választotta ezt a lehetőséget. Ez a válasz közel áll a (d) meghatározáshoz, hiszen mindkét definícióban – áttételesen vagy konkrétan – benne szerepel az „úgy csinál, mintha [pedig nem]” elem. A meghatározások közül talán valóban ez az, amelyik az irónia legteljesebb definícióját adja. Az irónia egyik jellemző tulajdonsága ugyanis, hogy egy adott nézőpontból megkérdőjelezi valamilyen, a valós világban létező entitás létjogosultságát vagy relevanciáját. Ezt a megkérdőjelezést pedig annak látszólagos komolyan vétele által éri el (Lausberg 1970:§903). Ez a szókratészi irónia alapja is. A társalgásnak „komoly” és „komolytalan” megnyilatkozásokra való felosztásáról a beszédaktus-elmélet bemutatásánál már szó esett. Austin és Searle elmélete nem oldotta meg a „komolytalan” megnyilatkozások problémáját. Az (e) meghatározásban természetesen nem a beszédaktus-elmélet szerint kell értelmezni a „komolyan vétel” fogalmát, de azt mégis megállapíthatjuk, hogy közel járunk ahhoz a ponthoz, ahol Searle is „megtorpant” az értelmezés során. A beszédaktus-elmélet az „úgy csinál, mintha” mozzanatát nem vizsgálja, hiszen egy olyan elmélet keretei között, amely a nyelv kód-szerűségére helyezi a hangsúlyt, ezt a jelenséget nem lehet leírni.

Az irónia egyéni megítélésének körébe további két kérdés tartozik. Mind (18), mind a (19) alatti kérdésben egy ötfokú skálán kellett pontozni a felsorolt ismertetőjegyeket vagy tulajdonságokat aszerint, hogy a kérdőív kitöltője melyiket milyen mértékben tartja jellemzőnek az iróniára, illetve az ironikus beszélőre. Érdeemes először a (19) alatti kérdéssel kezdeni, amelyben az ironikus ember tulajdonságait kellett megítélni. Mivel itt nem tényszerűen meghatározható jellemzőkre voltam kíváncsi, fokozottan számolni kell a válaszok szubjektív voltával. A válaszok sztereotípiákat, ráadásul egyéni sztereotípiákat tükröznek olyan nehezen megítélhető dolgokról, mint az emberi tulajdonságok. Az eredmények ezért is különösen érdekesek. Ha a válaszadó magát ironikusnak minősítette, és magát

az iróniát is pozitív fogalomnak tartja, akkor valószínűleg az általa pozitívnak tartott tulajdonságokat fogja előnyben részesíteni. Mivel a felsorolt tulajdonságok legnagyobb része a hétköznapi gondolkodásban általában pozitív vagy negatív előjellel láthatók el, fontos megfigyelni azt is, hogy milyen arányban minősítik jellemzőnek a pozitív és a negatív tulajdonságokat. Ahhoz, hogy egy tulajdonság pozitív vagy negatív, természetesen újabb sztereotípiák sora kapcsolódik, ezért célszerűbb egy fokozati skálán elképzelni azokat, mint igen-nem kategóriaként tekinteni rájuk. Az egyes tulajdonságokhoz érdemes kiszámítani egy összesített átlagot is,²² így átláthatóbbá válik a tulajdonságok megítélése közti különbség. Nézzük tehát az adatokat!²³

TULAJDONSÁGOK	1 (egyáltalán nem)	2	3	4	5 (nagyon)	Σ
agresszivitás	30	14	6	3	1	1,7
félénkség	29	8	10	6	1	1,9
jó kifejezőképesség	0	1	6	21	27	4,4
intelligencia	0	1	3	15	35	4,6
a helyzeten való uralkodás igénye	0	5	14	23	12	3,7
távolságtartás	4	10	15	13	11	3,3
humorérzék	0	1	7	19	27	4,3
határozottság	4	4	15	20	12	3,65
konfliktuskerülés	9	14	22	5	4	2,64
főlényesség	5	12	14	15	8	3,2
„feltűnési viselkedés”	16	18	13	4	3	2,3

22 Az átlagot úgy számoltam, hogy az egyes pontszámokhoz tartozó válaszokat egyenként megszoroztam a pontszámmal, majd az egyes sorok pontszámait összeadtam és elosztottam a válaszadók számával. Vagyis egy súlyozott átlaggal dolgoztam.

23 A jobb áttekinthetőség miatt a számadatok közül félkövérrel szedtem azokat, amelyekre a legtöbb szavazat esett.

Az eredményekből már első ránézésre is több érdekesség tűnik ki. A válaszokban bizonyos szabályszerűségek figyelhetők meg. A táblázatban félkövérrel szedett számok, úgy tűnik, nem véletlenszerűen illeszkednek a sorba. Ha megnézzük például az első tulajdonságot (agresszivitás), jól látható, hogy a számok – 30, 14, 6, 3, 1 – egy csökkenő sorozat elemei. Ugyanilyen vagy hasonló szabályszerűség a többi tulajdonság pontozásában is megfigyelhető. Ez azt mutatja, hogy az irónia értelmezése közel azonos módon történik a hétköznapi beszélők körében. Ha több különböző értelmezése lenne az iróniának a hétköznapi felfogás szerint, az a válaszokból is kitűnne, hiszen akkor minden bizonnyal nem illeszkednének ilyen egyértelműen növekvő vagy csökkenő sorozatba a kapott eredmények. Ahhoz, hogy a hétköznapi iróniaértelmezést jobban megérthessük, érdemes végigelemezni az adatokat. Tekintsük át, hogy mely tulajdonságokat tartják a válaszadók jellemzőnek, és melyeket nem!

Három tulajdonság átlaga ért el 4,0 fölötti eredményt. Sorrendben az intelligenciát (4,6), a jó kifejezőkészséget (4,4), és a humorérzéklet (4,3) tartották a válaszadók az iróniára leginkább jellemzőnek. Mindhárom tulajdonságot a hétköznapi kommunikációban is pozitívnak szoktuk tartani. Érdekes megállapítani, hogy az intelligencia mint egyértelműen pozitív tulajdonság ilyen nagy arányú vezető szerepe adódhat abból, hogy a kérdőív kitöltői mind bölcsész szakirányú egyetemi hallgatók. Az, hogy ezt a tulajdonságot nem mindenki tartja elengedhetetlenül fontosnak az irónia megértéséhez, jól mutatja a kontrollcsoport eredménye, akik az intelligencia szerepét nem tartották elengedhetetlenül fontosnak.²⁴ A kérdőívben ugyanis 2-4 pontot adtak erre a tulajdonságra.

A kérdőív eredményei alapján szintén jellemző az ironikus emberre a helyzeteken való uralkodás igénye és a határozottság is. Bár elsőre úgy tűnik, hogy az előbbi negatív jellemző, 3,7-es átlaggal mégis a negyedik helyen áll az ironikus emberek tulajdonságainak megítélésében. Ettől azonban csak egy fél századdal marad le a határozottság, amely 3,65 pontjával még mindig a fontosnak ítélt tulajdonságok között említhető. A határozottságot általában pozitívnak tartjuk, hiszen ez minden kommu-

24 Ez természetesen nem jelenti azt, hogy más egyetemeken nem szükséges az intelligencia, de kétségtelen, hogy ennek erőteljes hangsúlyozása inkább a bölcsészkarra jellemző. Mindez valószínűleg azzal az általános sztereotípiával magyarázható, amely az intelligenciát és a műveltséget egy kalap alá veszi. Az, amit általános műveltségnek szokás tekinteni, jóval inkább a bölcsészettudományokhoz, mintsem a természettudományokhoz köthető.

nikációs helyzetben előnynek számít. Vajon miért tartják a válaszadók a határozottságot és a helyzeten való uralkodás igényét az ironikus ember jellemző tulajdonságának? Hiszen a többi válaszból egyértelműen kiderül, hogy az irónia előnye szerintük elsősorban az, hogy burkoltan mondja ki a valós kritikát. Logikus gondolkodással ebből az következne, hogy az ironikus ember tehát gyakran azért ironizál, mert nem meri vagy nem akarja határozottan vállalni a véleményét. E megállapítás nemcsak logikus, de a többi válaszból is ez látszik. A kérdésben tehát valóban az általánosan elfogadott sztereotípiákat kaptuk meg számadatokban.

Az emberek nagy része bizonytalan a távolságtartás (3,3), a fölényesség (3,2) és a konfliktuskerülés (2,64) megítélésében. Ez azért meglepő, mert a kérdőív egy korábbi kérdésére (2. kérdés) sokan adták azt a választ, hogy az irónia használatával a helyzetek könnyíthetőek, az egymással való összeütközés lehetősége pedig csökkenthető. A konfliktuskerülő emberek számára pedig ez fontos eleme a kommunikációnak. Mindez összefüggésben áll a határozottságról alkotott véleménnyel is. Látható, hogy a válaszadók inkább tartják az ironikus embereket határozottnak mint konfliktuskerülőnek, miközben a többi kérdésre adott válaszaikból egyértelművé válik, hogy az iróniát maguk is azért szokták leggyakrabban alkalmazni, mert így nem kell a kritikát egyenesen a beszélőpartner szemébe mondani.

Az ironikus emberekre a kérdőív adatai szerint egyáltalán nem jellemző az agresszivitás (1,7), a féltékenység (1,9), és a „feltűnési viselkedés” (2,3). Érdeemes visszaemlékezni az alfejezet elején felvetett hipotézisre; ezeket a tulajdonságokat általában sem szokás a pozitív jellemzők közé sorolni. Az első két tulajdonságra adott válasz azért érdekes, mert a féltékenység az agresszivitásnak bizonyos szempontból antonímája lehet, az ironikus emberekre mégsem tartják jellemzőnek egyik tulajdonságot sem. Az iróniával pszichológiai szempontból foglalkozó szakirodalomban azt olvashatjuk, hogy az ironikus emberek igen nagy része féltékeny és önbizalomhiányos (Hartung 2002:51). Ez a megállapítás nem következtelen, hiszen – ahogy azt már többször megállapítottam – az irónia használatának egyik nagy előnye, hogy nem kell egyértelműen állást foglalni vagy véleményt nyilvánítani, hiszen az ironikus válasz így is teljes értékű lehet.²⁵ A

25 Ezzel a megállapítással nem hagytam figyelmen kívül azt a tényt, hogy az irónia sokszor kétértelműsége által teszi igazán egyértelművé a valódi gondolatot. Itt csupán az általános köztudatban megjelenő szerepét írtam le.

látszat valóban az ironikus ember határozottsága mellett szól. Gondoljunk csak Szókratészre (és közben hunyjunk szemet a tény fölött, hogy az szókratészi és a mai értelemben vett irónia nem pontosan azonos fogalmakat fed)! A filozófus határozottsága és tudása teljes birtokában bizonytalanítja el iróniájával a maga igazában biztos beszédpartnerét. A hétköznapi beszélő az esetek nagy részében nem azért él az irónia eszközével, amiért azt Szókratész tette. Ennél sokkal egyszerűbb oka van: az iróniába burkolt igazság vagy kritika mindig kisebb felelősség, mint az egyenes beszéd, így bírálóink elől könnyen kitérhetünk az „én azt nem is mondtam” kijelentéssel. Hiszen valóban éppen az ellenkezőjét mondtuk, és kinek van joga annak eldöntéséhez, hogy mondanivalónkat szó szerint vagy ironikusan értették-e? Érdekes, hogy csupán egy ember tartja az ironikus ember jellemző tulajdonságának az agresszivitást. Ő a negatív előjellel ellátható tulajdonságokra (a helyzeten való uralkodás igénye, távolságtartás, fölényesség, „feltűnési viselkedés”) kivétel nélkül 4 vagy 5 pontot adott. Ez azonban nem meglepő, hiszen ő már az irónia fogalmát sem tartja egyértelműen pozitív tulajdonságnak. Helyzetfüggőnek minősíti, bár megállapítása szerint gyakran él vele mind barátai, mind idegenek körében. Mindez azonban inkább azt valószínűsíti számunkra, hogy valójában nem az irónia eszközével, hanem esetleg más, ahhoz közel álló eszközt használ (pl. egyszerűen csak jó humorérzéke van).

Az iróniához való viszonyulást vizsgálta a (18) alatti kérdés is. Itt az irónia ismertetőjegyeire voltam kíváncsi.²⁶ A válaszokban hasonló mintázatot látunk, mint az imént elemzett, az ironikus ember tulajdonságait vizsgáló kérdésben.

ISMERTETŐJEGYEK	1 (egyáltalán nem)	2	3	4	5 (nagyon)	Σ
szokatlanság	11	16	16	8	0	2,2
kritika	0	1	6	21	27	4,4
túlzás	5	7	17	12	12	3,3

26 III. számú melléklet, 3. táblázat

torzítás	4	10	11	20	9	3,37
logikai „tévedés”	15	17	10	4	8	2,5
ésszerűtlenség	29	13	3	7	3	1,98
önellentmondás	21	11	7	10	5	2,4
humorosság	0	0	13	16	25	4,2
gúnyosság	2	2	16	19	19	4,16

Ez a kérdés természetesen jóval nehezebb, mint a tulajdonságok vizsgálata, hiszen itt nem elegendő csupán az általános sztereotípiákra hagyatkoznunk. A válaszadók a három legjellemzőbb ismertetőjegynek a kritikát (4,4), a humorosságot (4,2) és a gúnyosságot (4,16) tartották. Érdekes összehasonlítani a tulajdonságok első három helyezettjével az eredményeket. Ott egyértelműbbek a számok, hiszen éppen 0,2 tizeddel magasabb számokat kaptunk: 4,6; 4,4 és 4,3 lett az eredmény. Mindez csupán azt mutatja, hogy a tulajdonságok megítélése könnyebb feladat volt a válaszadók számára. Az, hogy az irónia a kritika megnyilvánulásának burkolt formája, valóban vitán felül áll. A humorosságot is gyakran kötik össze az iróniával, hiszen bizonyos elméletek a komikum egyik fajtájának tekintik az iróniát. Azt, hogy a beszélők szerint mennyire jellemző az iróniában a humorosság, mutatja az is, hogy ennél az ismertetőjegynél sem egyest, sem kettest nem adtak a válaszadók, a „legrosszabb jegy” a hármas volt, azonban ezt is csak tizenhárman választották, vagyis a kérdőív kitöltőinek egy negyede. Ez azt jelenti, hogy a beszélők háromnegyede az irónia fontos ismertetőjegyének tartja a humort.

A legérdekesebb az az elképzelés, amely az irónia szükséges, akár elégséges feltételének tekinti a gúnyt. Bár a kérdés természetesen „becsapós” volt, hiszen azáltal, hogy a gúnyosság fogalma az ismertetőjegyek közt szerepelt, előfeltételezte, hogy a gúnynak valamilyen szerepe van az irónia létrehozásában. Összesen 38-an vélekedtek úgy, hogy gúny nélkül nemigen beszélhetünk iróniáról. Mindössze 4 ember tette le a voksát amellet, hogy az iróniához a gúny egyáltalán nem szükséges feltétel. Ez azzal magyarázható, hogy az iróniát és a gúnyt alá-fölrendelt fogalmaknak is szokás tekinteni. Ahogy arra már utaltam, a gúnyt külön kategóriának tartom, de ennek részletes kifejtésére itt nem vállalkozhatom. A kérdőív legelső változatában – amelyet a kontrollcsoport

töltött ki – szerepelt egy kérdés, amely egyenesen arra kérdezett rá, hogy a válaszadók azonos vagy különböző fogalmaknak tekintik az iróniát és a gúnyt. Valószínűleg a kérdésfeltevéssel magyarázható az eredmény – mint ahogyan ezt a jelenlegi kérdőív esetében is bizonyosnak látszik –, hogy a válaszadók nagy része külön fogalomnak értelmezte a gúnyt, és magyarázatképpen mindegyikük azt írta, hogy a gúny az iróniával szemben burkolt sértést is megfogalmaz, ezért általában rosszindulatú. Mivel azonban itt a felsorolt tulajdonságok között *lehetőségként* szerepelt a gúnyosság, a kérdésfeltevésből is adódik, hogy más kontextusban más válaszokat kapunk.

A válaszadók nehezen tudták értelmezni a torzítás (3,37) és a túlzás (3,3) fogalmát. Érdekes, hogy a túlzás fogalmának megítélésben volt a legnagyobb a szórás. A válaszadóknak közel fele szerint fontos, a másik fele szerint azonban nem feltétlenül szükséges ismertetőjegye az iróniának. Ez azért meglepő, mert az utolsó feladatban, ahol az ironikus szöveg választását kellett indokolni, sokan a túlzás eszközét jelölték meg az idézetben rejlő irónia forrásaként. A torzítás fogalmát szintén nem tudták hova tenni. Ez talán a túlzással hozható összefüggésbe, hiszen mindkettő a valóság elferdítését jelenti, amely felületesen szemlélve jellemzője az iróniának.

A többi ismertetőjegyet azonban nem tartják az irónia elengedhetetlen elemének. Ide sorolhatjuk a logikai tévedést (2,4), az önellentmondást (2,4), a szokatlanságot (2,1) és az ésszerűtlenséget (1,98). Ezen jellemzők közül csak a szokatlanság viszonylagos rossz eredménye lehet furcsa. Itt a hétköznapi és a tudományos elképzelések közti különbséget láthatjuk, ami igen érdekes, hiszen az általános sztereotípiák eddig jellemzően közelítettek a tudományos felfogáshoz. Itt éppen ennek ellenkezőjét találjuk. A retorikai felfogás szerint ugyanis az irónia legalapvetőbb tulajdonsága a szokatlanság. A beszélő éppen azáltal éri el a megfelelő eredményt, hogy ellenfele és hallgatósága nem számít a „kifordított” bizonyításra vagy cáfolatra, így a szokatlanság élménye váltja ki a hatást. Az azonban nem meglepő, hogy se az önellentmondást, se az ésszerűtlenséget nem tartják a válaszadók az irónia ismertetőjegyének. Ha ugyanis az irónia tudatos, akkor valóban nem adekvát egyik fogalom használata sem. Mindkét fogalom a társalgás szándékos kisiklását is magában hordozza, grice-i értelemben az együttműködési alapelv sérülését is előidézhetheti – de ha az EA nem

is, a maximák biztosan sérülnek.

c) Az iróniaértelmezés stratégiái

A kérdőív utolsó két feladatában azt vizsgáltam, milyen stratégiák szerint ítélnék az emberek egy szöveget ironikusnak, és mivel indokolják választásukat. A megfelelő táblázat alapján tekintsük át a válaszok megoszlását!

(a) Plautus: Kísértetek	5	9,3%
(b) G.K. Chesterton: Az ember, aki Csütörtök volt	8	14,8%
(c) Orbán Ottó: Vojtina recepciósztétikája	19	35,2%
(d) Kolozsvári Grandpierre Emil: A boldogtalanság művészete	12	22,2%
(e) Vörösmarty Mihály: Angyal Bandihoz	3	5,5%
(f) Petőfi Sándor: A helység kalapácsa	8	14,8%

Ennél a feladatnál természetesen szintén figyelembe kell venni, amit az első feladat meghatározásainál, hogy valójában nincsen jó vagy rossz válasz. Az idézetek véleményem szerint nem azonos mértékben ironikusak. Vörösmarty verse²⁷ szinte explicit rosszindulatúságánál fogva már inkább a gúny kategóriájába tartozik. Hogy ezt az idézetet a kérdőív kitöltői is kakukktójásként kezelték, jól mutatja, hogy mindössze hárman jelölték be, ami az összes válasznak csupán az 5,5%-a. A Plautus-komédiából idézett párbeszéd²⁸ esetében pedig talán valahol az irónia és a cinizmus határán állunk. Ennek pontos eldöntésére nem vállalkozom. A válaszadók mindenesetre ezt az idézetet sem tartották prototipikus iróniának, alig 10%-uk választotta ezt a lehetőséget.

8–8 szavazatot, vagyis a összes válasz 15–15%-át kapta a Petőfi is-

27 „A'kinek nincsen barátja / Mennyben, Az kereshet menedéket / Poklokban://
Hát ne búsulj, Bandi pajtás / Lesz szállás, Majd ha Péter nem fogad be /Sátánnál.”.
(Vörösmarty Mihály: Angyal Bandihoz)

28 „Theopropides: Rászédél.
Tranio: Hogy?
Theopropides: Nagyszerűen kitörülte az orromat.
Tranio: Biztosan jól? Nem folyik?” (Plautus: Kísértetek)

mert művéből származó idézet²⁹ és a Chesterton-féle „krimi” párbeszéd-részlete.³⁰ Ezen részletek választására több magyarázatot kapunk. A Petőfi-idézetnél legtöbbször a butaság kifigurázását nevezték meg az irónia eszközeként. A legjobban talán a következő meghatározás foglalja össze a többiek által is leírt állapotot: „Mert egy egyszerű helyzetet is úgy ír körül, mintha legalábbis tudományos felfedezést tett volna.” Volt aki a nyelvi formában tükröződő ellentétre hívta fel a figyelmet: „és rázza hiába” // „átlátta azonnal”. A kérdőív kitöltője ezt írja: „Átlátta azonnal, de egy darabig azért rázza...” Érdeemes megjegyezni, hogy az idézetek közül ez volt az egyetlen közismert szövegrészlet. Ez a válaszokban is megmutatkozik, valaki ezt írja: „Az idézet alapján nem lehet elvonatkoztatni az adott mű egészétől, ismerve a szereplőt ironikus az éles ész említése.” A Chesterton-idézetre adott magyarázatok ezzel a válasszal összevetve különösen jól példázzák azt, mennyire függ a kontextus ismeretétől az irónia helyes interpretálása. Petőfinél egyértelmű és mindenki számára ismert a kontextus, Chesterton könyvét viszont a kérdőív kitöltőinek nagy része minden bizonnyal nem olvasta. A válaszokban ugyanis a legtöbbször azt tartották az irónia alapjának, hogy „feloldhatatlan ellentét van a látszólagos tisztelet (magázódás, tartózkodás) és a nyilvánvaló minősítés között.” A szereplők közötti viszony, valamint a regény stílusának ismeretében azonban nem ez tűnik az irónia alapjának. Az irónia itt egyszerűen az *érdem* szó jelentésmezőjének és a vele összefüggésbe hozott *idegesítő* jelzőnek az összeférhetetlenségéből adódik, a két ember közti viszony magában nem indokolja, illetve hozza létre az iróniát. A szöveg ismeretének hiányában azonban valóban jó megoldás lehet a formális stílus és a kevésbé burkolt kritika megfogalmazásában rejlő ellentét.

A két „győztest” együtt – 22–35%-ban – a válaszadóknak több mint a fele jelölte a legironikusabb idézetnek. Orbán Ottó versrészlete³¹ már a

29 „Megy az ajtóhoz, megrázza kilincset.

És rázza hiába.

Éles eszével

Átlátta azonnal

A dolog állását,

És azt mondta: 'Bezártak.'" (Petőfi Sándor: A helység kalapácsa)

30 „– Érdje be annyival, hogy ön ma este leírhatatlanul idegesítő volt, és hogy ne kisebbítsem az érdemeit, még most is az.” (G. K. Chesterton: Az ember, aki Csütörtök volt)

31 „az irodalom egyetemes jelenség tehát az egyetem felségterülete

és ez nagyon is jól van így

nincs szebb mint a bíbor alkonyatban hazafelé tartó tanszemélyzet

a lenyugvó nap sugarában

kérdőív kitöltése előtt is „győzelemgyanúsnak” tűnt, és valóban, a válaszadók 35%-a ezt az idézetet jelölte meg. Azt, hogy ezt tartották a legironikusabbnak, jelentősen befolyásolja, hogy a kérdőív kitöltői mind magyar szakos egyetemisták voltak. Az általános hallgatói vélemény szerint pedig az irodalomelmélet nem tartozik a legnépszerűbb tárgyak közé. Ezért valószínűleg más körben kitöltve a kérdőívet, nem lett volna ilyen elsőprő ennek az idézetnek a főlénye, sőt magának a szövegnek az értelmezése sem lett volna ilyen egyértelmű. A nem bölcsesek számára nem sokat mond a recepcióesztétika fogalma, és az ő életükben/tanulmányaik során nem jelenik meg problémaként, hogy az irodalomról vajon elméletben vagy gyakorlatban jobb-e beszélni. Az, hogy ezt az idézetet választották legtöbben, újra az ironia nagyon erős kontextus- és szituációfüggőségét bizonyítja. Válaszukban többen meg is állapították, hogy azért ezt a szöveget választották, mert *„egyetemistaként ez áll legközelebb a mostani élethelyzetemhez.”* Sokan kiemelték még a részletekbe menő alapos elemzést, amely jól érezhető ellentétben áll a valódi értékítélettel. Ezt valaki így fogalmazta meg: *„mert annyira túloz, hogy nem lehet nem észrevenni, hogy voltaképpen pont az ellenkezője az igazság.”* A Kolozsvári Grandpierre-féle szöveg³² éppen ennek a dagályos kifejtésnek az ellenpontja, az ironia itt a tömörségben rejlik. Ezt összesen tizenketten, vagyis a válaszadók 22%-a jelölte meg. Itt legtöbben a humoros fordulattal fűszerezett ellentétet írták indoklásként. Két olyan választ is találunk azonban, amely szerint ez az egyetlen ironikus idézet, mert *„a többi már bányó, és a sértés határát súrolja”* és mert *„a többi csak szimplán humoros akar lenni”*. Láthatjuk, hogy bár akadnak eltérő ironiaértelmezések, a többség válaszai – a többi válasz alapján mindenképpen – körülbelül egységesnek tűnnek, illetve egy irányba mutató tendenciát jelölnek.

.....Összegezve megállapíthatjuk, hogy az ironia hétköznapi értelmezése a legtöbb esetben közel áll a tudományos elméle-

*meg-megcsillan ércsisakjuk és kengyelvasuk
kezükben kétélű kard az átértékelés
senki sem műveli náluk magasabb szinten az elméletet
márpedig elmélet nélkül a vers csak a bolygó hollandi halója”*
(Orbán Ottó: Vojtina recepcióesztétikája -részlet)

32 *„Henderessy az első világháborúban egy magyar gyalogdandárt parancsnokolt, s hadvezéri tevékenységével az ellenség mindenkor meg volt elégedve.”* (Kolozsvári Grandpierre Emil: *A boldogtalanság művészete*)

tek magyarázataihoz. Megfigyelhető az irónia általános pozitív megítélése és az ehhez kapcsolódó sztereotípiák jelenléte. Az irónia valóban divatos eszköznek tűnik, de nem a beszéd színesebbé tételére, hanem humorosnak ítélt volta miatt, valamint a nyílt kritika elkerülésének egyik formájaként.

IV. BEFEJEZÉS

Dolgozatomban igyekeztem az irónia tudományos és nem tudományos értelmezéseit megvizsgálni. Az elméleti megközelítések bemutatásánál igyekeztem a legfontosabb, és a kérdőíves kísérlet szempontjából fontos megállapításokat előtérbe helyezni. Az irónia fogalmának összetettséget mutatja, hogy értelmezése a legtöbb korban élénken foglalkoztatta a tudományt. Ezen elméletek az iróniának mindig más és más oldalát helyezték előtérbe. A jelenség megértésének igénye már az ókorban is megjelent. A retorikai iróniaértelmezés sok, máig érvényes megállapítása közül Szókratész és Quintilianus nézeteinek van talán legnagyobb hatása a később született elméletekre. A pragmatikai fordulat tette lehetővé az új irányba mutató kutatásokat. Austin és Searle érdeme az első, alapvető kérdések megfogalmazása. Elméletük keretei nem tették lehetővé minden kérdés megválaszolását, de alapot adtak a későbbi vizsgálatokhoz. Grice elméletének fontos újítása volt a hazugság és irónia adekvát elkülönítése. Fő kérdésére (Miért ironizálunk, amikor mondanivalónkat egyértelműbb formába is önthetnénk?) Leech, valamint Sperber és Wilson elméletei igyekeztek választ találni. Leech szerint az irónia a kritika kifejeződése az udvariassági elv megsértése nélkül. Az udvariassági maximák létrehozásával lehetőséget ad számunkra prototipikus ironikus megnyilatkozások előállítására. Sperber és Wilson relevancialemélete pedig az *echo* és az *attitűd* fogalmának bevezetésével módosítja a szószerinti és a nem szószerinti jelentésről alkotott elképzeléseinket. Leszögezik, hogy vannak olyan szituációk, amelyekben az ironikus értelmezés jóval egyértelműbb és egyszerűbb, mintha szó szerint akarnánk magyarázni az adott megnyilatkozást.

.....A dolgozat gyakorlati részében egy általam kigondolt és elkészített kérdőíves kísérlet eredményeit mutattam be. A kísérlet elsősorban hipotézistesztelésre volt alkalmas, reprezentatív mintának semmilyen szempontból nem tekinthető. Az előzetes várakozás szerint az irónia pozitív megítélése valószínű, amely abból a – tudomány és a mindennapi kommunikáció által is alátámasztott – nézetből fakad,

mely szerint az irónia erőteljes terjedésének lehetünk tanúi. A vizsgálati személyek bölcsész egyetemisták voltak, míg a kontrollcsoportot nem bölcsész egyetemisták alkották. A két csoport között látványos különbségek is felfedezhetőek voltak. Általános tendenciának látszik, hogy az irónia megítélését a bölcsészek a nem bölcsészekkel szemben jellemzően az intelligenciához kötik. A kísérlet eredményei alapján igazolódni látszik a hipotézis is: az irónia megítélése jellemzően pozitív. A válaszadók az iróniát pozitív fogalomként határozzák meg akkor is, ha ők maguk valójában nem szoktak ironizálni, vagy ha nem kedvelik az ironikus embereket. A válaszok alapján úgy tűnik, hogy valóban léteznek az iróniáról és az ironikus emberekről alkotott sztereotípiák. Ezek több ponton sem egyeznek a tudományos elméletek megállapításaival. Erre példa, hogy míg a válaszadók megítélése alapján az ironikus emberekre egyáltalán nem jellemző a féltékenység, a tudományos kutatások éppen ellenkezőjét látszanak bizonyítani. A legtöbb kérdésben azonban elmondható, hogy a nyelvhasználók iróniáról alkotott nézetei nem állnak éles ellentétben a tudományban képviselt nézetekkel, több esetben megerősítik azok feltételezéseit.

.....Összességében tehát megállapítható, hogy az elmélet és a gyakorlat egymással való összevetése releváns eredményekkel szolgálhat számunkra. A kérdőíves vizsgálat horizontális (kultúraközi) és vertikális (társadalmon belüli: életkor, környezet, iskolázottság...stb.) vizsgálatával tovább árnyalhatnánk, pontosíthatnánk az iróniáról alkotott elképzeléseinket.

BIBLIOGRÁFIA

- Attardo, Salvatore 2001. On the pragmatic nature of irony and its rhetorical aspects. In: Németh T. Enikő (szerk.): Selected Papers from the 7th International Pragmatics Conference. Antwerp, International Pragmatics Association. 52-66.
- Austin, John L. 1990. Tetten ért szavak (ford. Pléh Csaba). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bacsó Béla 2001. Az iróniáról. In: Jelenkor, 418-426.
- Banczerowski Janusz 2000. A nyelvi közlés rejtett pragmatikai információiról. In: Uő.: A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. Budapest, ELTE, 279-293.
- Barbe, Katharina 1995. Irony in Context. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins.
- Brandt, Per Aage 1981. Ironie et subjectivité. In: Revue romane 16. 1-2. 36-48.
- Clyne, Michael 1974. Einige Überlegungen zu einer Linguistik der Ironie. In: Zeitschrift für deutschen Philologie 93. (1974) 343-355.
- Curcó, Carmen 2000. Irony: Negation, echo and metarepresentation. In: Lingua 110. 257-280.
- De Man, Paul 2000. Az irónia fogalma. In: Uő.: Esztétikai ideológia. (ford. Katona Gábor) Budapest, Janus/Osiris. 175-203.
- Eggs, Ekkehard 1979. Eine Form des 'uneigentlichen' Sprechens: die Ironie. In: Folia linguistica 13. 3-4. 413-435.
- Eviatar, Zohar – Just M. A. 2006. Brain correlates of discourse processing: An fMRI investigation of irony and conventional metaphor comprehension. In: Neuropsychologia 44. 2348-2359.
- Fábián Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc 1985. A magyar stilisztika vázlat. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Gibbs, Raymond – O'Brien Jennifer 1991. Psychological aspects of irony understanding. In: Journal of Pragmatics 16. 523-530.
- Gibbs, Raymond 1994. The poetics of mind: figurative thought, language and understanding. Cambridge, Cambridge University Press.
- Giessmann, Ulrike 1977. Ironie in sprachwissenschaftlicher Sicht. In: Sprachwissenschaft 2. 1977. 411-421.
- Grice, Paul 2001. A társalgás logikája. In: Pléh – Siklaki – Terestyéni (szerk.): Nyelv – kommunikáció – cselekvés. Budapest, Osiris. 213-228.
- Groeben, Norbert – Scheele, Brigitte 1984. Produktion und Rezeption von Ironie. Pragmalinguistische Beschreibung und psycholinguistische Erklärungshypothesen. Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- Haiman, John 1998. Talk is cheap. New York, Oxford University Press.
- Hartung, Martin 2002. Ironie in der Alltagssprache. Radolfzell, Verlag für Gesprächsforschung.
- H. Benczúr Margit – Kovács Endre 1972. Cinizmus. In: Világirodalmi lexikon, 2. kötet.

- Budapest, Akadémiai Kiadó. 247-248.
- Jankélévich, Vladimir 1964. *L'ironie*. Paris, Flammarion.
- Japp, Uwe 1983. *Theorie der Ironie*. Frankfurt a.M., Klostermann.
- Jary, Mark 1998. Relevance theory and the communication of politeness. In: *Journal of Pragmatics* 30. 1-19.
- Kolář, Stepan 1974. A psycholinguistic note on irony. In: *Philologica Pragensia* 17/4 193-196.
- Lausberg, Heinrich 1960. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. München, Hueber.
- Leech, Geoffrey 1983. *Principles of pragmatics*. London, Longman.
- Löffler, Heinrich 1975. Die sprachliche Ironie – ein Problem der pragmatischen Textanalysen. In: *Deutsche Sprache* 1975. 2. 120-130.
- Martinkó András 1975. Gúny. In: *Világirodalmi lexikon*, 4. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pléh Csaba 1990. A szaván fogott szó. In: Austin, John L.: *Tetten ért szavak*. (ford. Pléh Csaba). Budapest, Akadémiai Kiadó. 7-26.
- Reboul, Anne – Moeschler, Jacques 2005. *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába*. Budapest, Osiris.
- Searle, J.R. 1997a. Az illokúciós aktusok szerkezete (3. fejezet). In: Pléh – Síklaki – Terestyéni (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest, Osiris. 43-61.
- Searle, J.R. 1997b. A közvetett beszédaktusok. In: Pléh – Síklaki – Terestyéni (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest, Osiris. 62-86.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 1990. Rhetoric and relevance. In: Wellbery, David – Bender, John (eds.): *The Ends of Rhetoric: History, Theory, Practice*. Stanford, Stanford University Press. 140-155.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 1995. Kölcsönös tudás és relevancia a megértés elméletében. In: Síklaki István (szerk.): *A szóbeli befolyásolás alapjai*. I-II. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 1995. I. 195-218.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 1998. Irony and relevance. A reply to Drs Seto, Hamamoto and Yamanashi. In: Carston, Robyn – Uchida, Seiji (eds.): *Relevance theory: Applications and implications*. Amsterdam, John Benjamins. 283-293.
- Szabó László 1978. *Az irónia nyelvi eszközei*. Budapest, ELTE.
- Szalay Károly 1970. *A komikum breviáriuma*. Budapest, Magvető.
- Szalay Károly 1983. *Komikum, szatíra, humor*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest, Tinta.
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. In: *Magyar Nyelvőr* 128. 4. 479-493.
- Veres András 1977. Irónia. In: *Világirodalmi lexikon*, 5. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó. 375-381.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan 1992. On verbal irony. In: *Lingua* 87. 53-76.